

Wyzwania i dylematy etyczne w badaniach z udziałem dzieci z doświadczeniem migracji we wrażliwych (kruchych) kontekstach – perspektywa studiów nad dzieciństwem

Urszula Markowska-Manista

Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego

Artykuł dotyczy wybranych wyzwań i dylematów etycznych, które pojawiają się w badaniach z udziałem dzieci z doświadczeniem migracji prowadzonych przez dorosłych badaczy w tzw. wrażliwych (kruchych) kontekstach (sensitive contexts). Autorka analizując wybrane piśmiennictwo z obszaru studiów nad dzieciństwem oraz sięgając do własnych doświadczeń z badań i doświadczeń innych badaczy, identyfikuje niektóre wyzwania, przyczyny tych wyzwań oraz dylematy wynikające z epistemologicznego środowiska badaczy i relacji władzy oraz wrażliwego (kruchego) kontekstu. Kwestionuje też niektóre z prób oddania głosu dzieciom, wskazując na zagrożenia wynikające z aduptyzmu, wrażliwego tematu badań, sytuacji, kontekstu, metodologii i innych czynników, które zamiast do dziecięcej partycypacji mogą przyczynić się do tokenizmu i manipulacji oraz kolonizacji głosów dzieci w procesie badawczym. Obranym i przybliżanym w tekście podejściem teoretycznym są zapisy Międzynarodowej karty etycznych badań z udziałem dzieci (The International Charter for Ethical Research Involving Children), model 3R ERIC: praw, relacji i refleksyjności (rights, relationships, reflexivity) oraz prawo dzieci do rzetelnych, zgodnych z kontekstem badań zakładające, że etyka to znacznie więcej niż proceduralne przestrzeganie ustalonego zbioru zasad lub kodeksu postępowania, które mogą zapewnić dobre i bezpieczne badania w danym kontekście. W artykule autorka zadaje pytanie: w jakim stopniu i w jaki sposób zasady etyczne oraz etyka sytuacyjna, etyka codzienności, mogą być pomocne w radzeniu sobie z wyzwaniami i dylematami badawczymi i ich przewyżnianiem? Wskazuje też na potrzebę wspierania i ochrony badaczy (dorosłych i dzieci) w planowaniu i prowadzeniu badań

etycznych z udziałem dzieci we wrażliwych kontekstach odnosząc się do użytecznych praktyk na europejskich i pozaeuropejskich uniwersytetach.

SŁOWA KLUCZOWE:

WYZWANIA I DYLEMATY ETYCZNE, DZIECI Z DOŚWIADCZENIEM MIGRACJI, WRAŻLIWE (KRUCHE) KONTEKSTY, STUDIA NAD DZIECIŃSTWEM, BADANIA Z DZIEĆMI

Perspektywa studiów nad dzieciństwem zainicjowana w latach 90. XX wieku (Lenzer, 1998, 2002) oferuje uczonym wielowymiarową metodologię interpretacyjną do eksploracji kwestii związanych m.in. z różnicą, władzą, reprezentacją, podmiotowością, partycypacją, sprawczością i prawami dziecka (Qvortrup i Corsaro, 2009). To tutaj „hasło emancypacji i demokratyzacji dziecka znajduje swoje najpełniejsze ucieleśnienie i zderza się z różnymi jego tematyzacjami” (Szymborska, 2020, s. 8) oraz pozwala spojrzeć na dziecko z perspektywy dorosłych i dzieci. James i Prout (1997) oraz James i in. (1998) przedstawili nowy paradygmat badania dzieciństwa, postulując konieczność wyjścia poza wąski model oparty na psychologii w kierunku interdyscyplinarnego postrzegania dzieci jako aktywnych i sprawczych podmiotów społecznych (Morrow, 2008). Badacze skupieni wokół tego nurtu postrzegają dzieciństwo w holistycznym i interdyscyplinarnym ujęciu (Mills i Mills, 2000) jako zmienny, niejednorodny, wielowymiarowy fenomen warunkowany danym kontekstem i sytuacyjnością. Wskazują oni, że choć nastąpił pożądany wzrost badań społecznych realizowanych z dziećmi i młodzieżą (Morrow, 2008), to historycznie dzieci w wielu badaniach społecznych są konfrontowane ze znaczną władzą, jaką ma nad nimi świat dorosłych, i stąd wielokrotnie nie mogą reprezentować siebie, a wiedza o nich, ich dzieciństwach oraz ich sytuacjach została ukonstytuowana i przetworzona przez dorosłych. Na tej podstawie postulują, że studia nad dzieciństwem mogą przyczynić się do zapewnienia głosu dzieciom i odsłonić nowe wymiary dzieciństw, współmierne do ich rzeczywistości, które poprzez partycypację dzieci nie będą już wyłącznie konstrukcją dorosłych (Lenzer, 2002).

Stąd celem niniejszego artykułu jest przybliżenie etycznych aspektów prowadzenia badań z dziećmi w oparciu na analizie wybranych tekstów badaczy z obszaru studiów nad dzieciństwem. Poczynione analizy dotyczą etyki badań z dziećmi i odnoszą się do wyzwań w prowadzeniu badań z dziećmi ze szczególnym uwzględnieniem wrażliwej grupy dzieci z doświadczeniem migracji i wrażliwego (kruchego) kontekstu badań. W części artykułu na podstawie wybranego, międzynarodowego piśmiennictwa

przybliżam wrażliwe (kruche) konteksty, a następnie założenia badań z dziećmi, wybrane dylematy etyczne w badaniach z dziećmi oraz podejścia teoretyczne zakładające, że etyka to znacznie więcej niż proceduralne przestrzeganie ustalonego zbioru zasad lub kodeksu postępowania, które mogą zapewnić dobre i bezpieczne badania z dziećmi w danym kontekście. W dalszej części artykułu analizuję, w jakim stopniu i w jaki sposób zasady etyczne mogą być pomocne refleksyjnym badaczom w radzeniu sobie z wyzwaniami i dylematami badawczymi. Wskazuję również na potrzebę wspierania i ochrony badaczy (dorosłych i dzieci) w planowaniu i prowadzeniu etycznych badań z udziałem dzieci we wrażliwych (kruchych) kontekstach. Artykuł powstał, aby przybliżyć użyteczność *Międzynarodowej karty etycznych badań z udziałem dzieci* (*The International Charter for Ethical Research Involving Children; Ethical Research Involving Children, 2013a*), modelu 3R ERIC: praw, relacji i refleksyjności (*rights, relationships, reflexivity*), a także prawo dzieci do rzetelnych, zgodnych z kontekstem badań (Beazley i in., 2009), oraz zwrócić uwagę na niektóre wyzwania i dylematy etyczne pojawiające się w badaniach prowadzonych przez dorosłych badaczy z udziałem dzieci z doświadczeniem migracji w tzw. wrażliwych (kruchych) kontekstach.

Wrażliwe, kruche konteksty (*sensitive contexts*) badań

W międzynarodowym dyskursie akademickim toczą się debaty na temat metodologicznych i etycznych kwestii związanych z prowadzeniem badań nad wrażliwymi tematami oraz wrażliwymi grupami (Dickson-Swift i in., 2007). Wciąż jednak niewiele uwagi poświęca się wrażliwości samego kontekstu i procesowi badawczemu oraz jego wpływie na zajmujących się nim badaczy realizujących badania we wrażliwych kontekstach. Kontekst ma zawsze znaczenie. Obrazuje on nie tylko świat lub jego fragment, wycinek, który odzwierciedla, lecz również perspektywę/perspektywy oraz sposób/sposoby myślenia, postrzegania i działania osób go tworzących i będących częścią danej społeczności czy społeczeństwa. Definicja *World Vision* wskazuje, że wrażliwe, innymi słowy „kruche, konteksty to najniebezpieczniejsze miejsca na świecie. Są to kraje, miasta, regiony i społeczności, które są obarczone chroniczną niestabilnością, konfliktami i przemocą, zamykając duże grupy ludzi w cyklu desperacji i ubóstwa” (*World Vision, 2020*). Wrażliwe konteksty to takie, które wydają się niestabilne, nieprzewidywalne lub zawierają element ryzyka odnoszący się do powrotu jednostki lub grupy do stresujących doświadczeń, do ujawniania informacji, które mogą wiązać się z traumą, stratą lub psychosomatycznym bólem. W związku z tym badania w takich kontekstach wiążą się z potencjalnymi kosztami oraz wynikającymi z nich dylematami i wyzwaniami dla zarówno uczestników, jak

i badaczy (Mallon i Elliott, 2022). Termin *kruche konteksty* podkreśla z natury złożoną i wielowymiarową wrażliwość doświadczaną w różnorodnych sytuacjach przez osoby z doświadczeniem uchodźstwa i migracji (Fox i in., 2020).

Wrażliwe konteksty, do których odnoszę się w tym artykule, dotyczą miejsc i przestrzeni, w jakich przebywają dzieci z doświadczeniem migracji i uchodźstwa – ośrodków dla uchodźców, miejsc czasowego pobytu – oraz do realiów realizacji naukowych tematów badań z tak wrażliwą grupą. Wrażliwe konteksty uwypuklają całkowicie lub częściowo odmienne światy życia codziennego (Block i in., 2012) europejskich badaczy akademickich i dzieci z doświadczeniem migracji. Wskazują także na nierówność w dostępie do dóbr i zasobów, na asymetrię w sytuacjach, jakich doświadczają badacze z Akademii i dzieci przebywające w nowych kontekstach w krajach przyjmujących. Konteksty te przekładają się na samopoczucie, osobisty wymiar danego wrażliwego tematu, wiążą się z indywidualnymi doświadczeniami oraz sposobami komunikacji i współpracy. Wrażliwe konteksty mogą być wkomponowane w dane środowisko (szkołę, podwórko, ulicę, dzielnicę, świetlicę) i zależne od kontekstu lokalnego – społecznego, kulturowego czy politycznego, który zwiększa prawdopodobieństwo, że niektóre tematy mogą stać się wrażliwe (Markowska-Manista i Górak-Sosnowska, 2022). Termin *badania wrażliwe* jest stosowany w odniesieniu do szerokiego zakresu zagadnień i kontekstów (Dickson-Swift i in., 2007). Używa się go do określenia badań, które mogą wiązać się z ryzykiem, stygmatyzującymi tematami, nieoczywistymi sytuacjami i wymagać większej wrażliwości ze strony badacza (Mallon i Elliott, 2022). Badania we wrażliwych kontekstach dotyczą zatem badań związanych z potencjalnymi konsekwencjami lub implikacjami odnoszącymi się do uczestników badania albo – w szerszym wymiarze – do grupy osób reprezentowanej przez badania.

Badania we wrażliwych kontekstach to badania wymagające zwielokrotnionej uważności, odpowiedzialności i refleksji osób je realizujących. Chodzi tu o refleksyjne podejście narracyjne, które pozwoli badaczowi zrozumieć, w jaki sposób jego podejście i stanowisko wpływa/wpłynęło na uczestników badań, na zrozumienie ich kontekstów oraz na charakter relacji i interakcji z uczestnikami w procesie badawczym (Yip, 2022). Tego typu badania mogą być wrażliwe całościowo (Mallon i Elliott, 2022) lub częściowo z uwagi na czynnik w nich występujący i mogą oddziaływać na sytuację badaczy w czasie zarówno rzeczywistym: „tu i teraz”, jak i przyszłym, po zakończeniu badań. Co ważne, wiele z tego typu badań może odnosić się do wrażliwych tematów i być realizowanych w kontekście asymetrii i przeciwieństw oddzielających świat akademickich badaczy od kontekstu życia codziennego dzieci w ich światach codziennej egzystencji na migracji. Dotyczy to np. tradycyjnych albo liberalnych wartości, otwartości albo zamknięcia kulturowego czy społecznego,

symetrii i asymetrii w relacjach i komunikacji, hierarchii oraz braku hierarchiczności. Stąd w tego typu kontekstach istotne wydaje się zwrócenie uwagi na sytuację wszystkich badaczy, zwłaszcza w przypadku narażenia na silną ekspozycję na trudne sytuacje, traumatyczne doświadczenia zakodowane w postaci emocjonalnie naładowanych obrazów, dźwięków lub trudnych wydarzeń z przeszłości.

W badaniach realizowanych z dziećmi z doświadczeniem migracji we wrażliwych kontekstach ich życia codziennego badacze akademicy mogą napotykać wiele wyzwań związanych z ich sytuacją, statusem, przynależnością, relacyjnością i prawami. Dalej wskazuję kilka, które zaobserwowałam w projektach badawczych realizowanych z dziećmi z doświadczeniem migracji:

- bezpieczeństwo osobiste – w warunkach czasowego schronienia czy ośrodka dla uchodźców dzieci mogą być bardziej narażone na niebezpieczeństwa, takie jak niezrozumienie, przemoc, tokenizm, manipulacja lub wykorzystanie ich wizerunków. Konieczne jest zapewnienie odpowiednich środków ochrony i wsparcia, aby chronić dzieci i dawać im bezpieczną przestrzeń do współpracy podczas tego typu badań realizowanych w ich środowiskach i miejscach pobytu;
- brak lub niedostateczność reprezentacji i uczestnictwa w badaniach bądź w społeczności – dzieci mogą być postrzegane i traktowane jako słabsze, „bez głosu”, zależne od dorosłych, co może prowadzić do braku ich reprezentacji w badaniach bądź wynikach i wnioskach z badań lub skutkować wyrywkowym, fragmentarycznym posługiwaniem się ich narracjami bez końcowej autoryzacji ich wypowiedzi w danym kontekście, czasie i miejscu. Dzieci mogą też doświadczać braku reprezentacji i partycypacji w społeczności, do której przynależą, co może wpływać na ich udział w badaniach (więcej: Markowska-Manista i in., 2024);
- stereotypy i dyskryminacja ze względu na wiek – dzieci mogą być traktowane inaczej niż dorośli przez lokalną społeczność lub innych badaczy ze społeczności migrantów z uwagi na różnice kulturowe i społeczne. Mogą być postrzegane jako mniej kompetentne lub mniej zdolne do działań badawczych, mogą doświadczać aduptyzmu i infanlizacji;
- trudności związane ze zdrowiem i specjalnymi potrzebami – w trakcie badań we wrażliwych kontekstach terenowych badacze akademicy mogą napotkać trudności związane z uwarunkowaniami życia dzieci odnoszącymi się do miejsca i przestrzeni, np. trudnościami z zapewnieniem odpowiedniej opieki, adekwatnego do sytuacji wsparcia lub dostępu do ochrony zdrowia czy edukacji. Chodzi tu zarówno o dzieci z niepełnosprawnościami lub chore, które na równi z pozostałymi dziećmi chciałyby uczestniczyć w badaniach, jak i o realizację badań uwzględniającą obowiązki szkolne, inne obowiązki i czas wolny dzieci.

Wrażliwe konteksty życia i funkcjonowania dzieci z doświadczeniem migracji wskazują, że relacje badawcze nie istnieją w próżni. Są one zawsze częścią relacji społecznych oraz są osadzone w konkretnych kontekstach kulturowych, środowiskowych i politycznych. Realizując badania we wrażliwych kontekstach, należy przede wszystkim wziąć pod uwagę wyzwania i dylematy dotyczące asymetrii pozycji (dziecko – dorosły – społeczność), nierównej władzy i dystansu społeczno-kulturowego między akademickimi badaczami a dziećmi z odmiennego, zróżnicowanego kontekstu językowego, kulturowego i społecznego.

Etyka w badaniach z dziećmi

Ważnym komponentem stosowanych w badaniach z dziećmi metodologii i podejść jest etyka badawcza. Praktycznie każde badanie naukowe realizowane z dziećmi musi dziś uzyskać pozytywną opinię Komisji Etycznej danego wydziału lub uniwersytetu i jest oparte na zasadach etyki zawodowej, etyki badawczej oraz na ochronie praw dzieci. Przykładem uniwersyteckich użytecznych praktyk etycznych jest *Kodeks dobrych praktyk w badaniach z dziećmi prowadzonych z perspektywy nauk społecznych (w tym interdyscyplinarnych childhood studies, etnografii, antropologii kulturowej, socjologii)* opracowany przez Interdyscyplinarny Zespół Badań nad Dzieciństwem Uniwersytetu Warszawskiego (Maciejewska-Mroczek i in., 2016).

Wiele uniwersytetów na zachodzie Europy, w Nowej Zelandii i Australii wdrożyło w ostatnich latach wytyczne w sprawie ochrony pracowników i osób biorących udział w badaniach przed dyskryminacją, przemocą oraz molestowaniem seksualnym. Wytyczne te funkcjonują równolegle z wytycznymi akademickich komisji etycznych oraz podkreślają, że równość wobec prawa i ochrona wszystkich ludzi przed dyskryminacją jest prawem człowieka, zaś bezpośrednia i pośrednia dyskryminacja oraz przemoc, w szczególności ze względów rasowych, pochodzenia etnicznego, płci, religii, przekonań, niepełnosprawności, wieku, orientacji seksualnej lub pochodzenia społecznego stanowią naruszenie praw osobistych, zwłaszcza godności ludzkiej¹.

Od niespełna dwóch-trzech dekad² kwestie etyczne w badaniach z udziałem dzieci zwracają szczególną uwagę badaczy praw dzieci i dzieciństw (James i Prout,

- 1 Od 2024 r. każda instytucja i organizacja pozarządowa w Polsce pracująca z dziećmi i realizująca z nimi projekty ma obowiązek wdrożenia standardów ochrony dzieci, które są zbiorem zasad, pomagających tworzyć bezpieczne i przyjazne dzieciom środowisko w szkołach, przedszkolach i innych placówkach działających na rzecz dzieci i z dziećmi.
- 2 W zależności od instytucji i zespołów badawczych oraz przyjętej polityki na danym uniwersytecie.

1997). Dotyczy to badań uwzględniających dwa główne modele – model badań dzieci i sytuacji dzieci oraz model badań realizowanych przy współudziale dzieci w sprawach ich dotyczących w podejściach włączających i partycypacyjnych (Kellet, 2010). Jak podkreśla Jarosz, znaczenia ma tu „respektująca prawa dziecka metodologia i związana z tym fundamentalna reguła podmiotowego traktowania dzieci w badaniach [która – UMM] oznacza [...] respektowanie praw dzieci jako uczestników badań w wymiarze inkluzyjnego i partycypacyjnego udziału dzieci na wszystkich etapach badania” (Jarosz, 2018, s. 13). Ten cytat wyraźnie wskazuje, że w badaniach angażujących dzieci refleksji metodologicznej musi towarzyszyć pogłębiona refleksja etyczna.

Zasady etyczne odnoszące się do badań z dziećmi oparte są na ochronie praw człowieka-dziecka. Swoje podwaliny mają one w Kodeksie norymberskim (The Nuremberg Code [1947], 1996) regulującym moralne, etyczne i legislacyjne pryncypia odnoszące się do badań z udziałem ludzi oraz w Deklaracji helsińskiej (1964). Zasady, które są obecnie stosowane, zostały ujęte w oparciu na formie prawnej (legislacje krajowe i międzynarodowe, RODO) i są ustanawiane przez uniwersytety i instytucje badawcze jako formalne i zawodowe zobowiązania badaczy w ich pracy naukowej, stanowiąc jednocześnie podstawę do formułowania reguł postępowania wobec dzieci angażowanych w badania społeczne (Lisek-Michalska, 2012). Ma to związek m.in. ze zmianą myślenia i postrzegania dzieci jako podmiotów społecznych i podmiotów, które mają własne prawa i mogą się ich domagać (Liebel, 2023) oraz zgodnie z art. 12 Konwencji o prawach dziecka (KPD) mają prawo do głosu i prawo do partycypacji w sprawach ich dotyczących.

Etyka w badaniach społecznych dotyczących studiów nad dzieciństwem i prawami dzieci coraz częściej uznaje, że prawa i interesy dzieci – podmiotów zaangażowanych w badania – muszą być najważniejsze (Knowing Children, 2009). Głównym celem tak etycznie zorientowanych badań jest zapewnienie, że dzieci jako podmioty badań są chronione przed szkodami, które mogą wynikać z ich partycypacji w badaniach (Christensen, 2004). Szkody te mogą być związane z brakiem zrozumienia przez dorosłych badaczy sytuacji i rzeczywistości dzieci w różnych kontekstach. Badacze wymieniają tu m.in. rzeczywistości, w których dzieci żyją, pracują, przebywają, zdobywają wiedzę i funkcjonują w swoim otoczeniu (Liebel, 2023). Ów brak zrozumienia może wiązać się również z hierarchicznymi relacjami, asymetrią relacji i być też często niezauważany w projektach badawczych kierowanych przez dorosłych przynależących do innego kontekstu społecznego, kulturowego i językowego niż zaangażowane w badania dzieci z wrażliwego (kruchej) kontekstu.

Idea dążenia do „nieczynienia krzywdy” w badaniach i poprzez badania, chociaż jest konieczna w każdym badaniu społecznym, wydaje się niedostateczna w badaniach z dziećmi we wrażliwych kontekstach, aby zapewnić etycznie uczciwą praktykę badawczą. W badaniach z dziećmi wymagane jest podejście, które poprzez refleksję i namysł zapewni etyczną realizację obowiązków oraz będzie adekwatne do danej sytuacji i kontekstu oraz niezwerbalizowanych form bycia i komunikacji. Zatem procedury etyczne i praktyka etyczna realizacji badań powinny być dostosowane do sytuacji dzieci we wrażliwych kontekstach i mierzyć się z rzeczywistością i sytuacyjnością oraz uwzględniać wpływ badań i ich konsekwencje na środowisko dzieci. To w pewnym stopniu pozwoli zapobiegać niezamierzonym szkodom i zapewniać korzyści dzieciom uczestnikom badań, gdyż jako grupa postrzegana w oparciu na relacjach władzy, oraz biorąc pod uwagę złożone okoliczności ich życia i szczególne wyzwania związane ze strukturalnym przymusem, są one podatniejsze niż dorośli na manipulacje i zagrożenia. Niezależnie jednak od tego, jak cenne i wiarygodne mogą być procedury i zasady etyczne, nie są one w stanie wyeliminować wszystkich problemów, wyzwań, ambiwalencji i sprzeczności, które pojawiają się w trakcie badań z dziećmi, nawet przy najlepszej woli badaczy i przy ich doświadczeniu.

Castillo Goncalves (2020) określa wyzwania etyczne w jakościowych badaniach z udziałem dzieci z doświadczeniem migracji mianem „wyjątkowych”. Zwraca on uwagę na to, jak eksploracyjny charakter badań jakościowych, przecinający się z wieloaspektową rzeczywistością dzieci migrantów, kształtuje postawy wobec wyzwań etycznych w tego typu badaniach. Wyjątkowość dotyczy nie tylko grupy, ale również wrażliwego kontekstu tego typu badań. Wielu badaczy podkreśla, że dzieci migranci potrzebują specjalnej ochrony w badaniach (Anczyk i in., 2019), z uwagi na zarówno wyzwania i doświadczenia w kraju pochodzenia, jak i po przybyciu do nowego kraju pobytu (Silove i in., 2017). Ich historie migracyjne są pełne złożonych doświadczeń i wyzwań związanych ze stratą, jakie poniosły, oraz próbą odnalezienia poczucia bezpieczeństwa w nowym miejscu i nowym kontekście społecznym kulturowym oraz językowym.

Badacze społeczni prowadzący badania z udziałem uchodźców wskazują, że przestrzeganie etyki proceduralnej jest proste, ale w praktyce napotyka wiele niezliczonych problemów etyki relacyjnej (Deps i in., 2022). Etyka relacyjna oparta jest na prawie do godności każdej jednostki oraz uznaje i ceni wzajemny szacunek w łączności między badaczami a badanymi i społecznościami, w których żyją i pracują (Lincoln, 1995). Etyka ta wymaga od badaczy działania podyktowanego troską o dobrostan jednostek i grup, uznawania więzi interpersonalnych z innymi oraz brania odpowiedzialności za inicjowane w badaniach działania i ich konsekwencje

(Ellis, 2007). Dets i in. (2022) zwracają również uwagę na istotę etyki sytuacyjnej, gdyż w badaniach z udziałem dzieci we wrażliwych kontekstach etyka zależy od sytuacji, stref dyskursywnej i niedyskursywnej oraz wyzwań moralnych, z którymi borykają się badacze w konkretnych sytuacjach badawczych. Uwzględnienie etyki sytuacyjnej jako elastycznego i refleksyjnego podejścia pozwala na uczenie się od siebie (w triadzie dorośli-dzieci-społeczność) oraz dekonstruowanie myślenia o tym, jak prowadzić badania z dziećmi, będąc już w tym procesie i adaptując się do realiów kontekstu (Simons i Usher, 2000). W tzw. etyce sytuacyjnej nie ma uniwersalnych zasad moralnych ani uniwersalnych praw, gdyż każdy przypadek w danym kontekście, czasie, miejscu, przestrzeni jest inny oraz zasługuje na inne podejście i rozwiązanie. Etyka sytuacyjna wskazuje, że decyzje etyczne powinny być podejmowane indywidualnie, w kontekście, zgodnie z elastycznymi wytycznymi, a nie bezwzględnymi, sztywnymi decyzjami i normatywnymi regułami (Fletcher, 1967). Oznacza to, że na poziomie zarówno sytuacyjno-materialnym, jak i na subiektywności, myślenia, odczuwania i działania badacze są zachęceni do ciągłej refleksji nad swoim środowiskiem epistemologicznym, związanym z nim ryzykiem i możliwościami oraz etyczną odpowiedzialnością za swoje badania i za angażowanie w nie dzieci.

Etyka badań z dziećmi z doświadczeniem migracji – podejścia i perspektywy

Dzieci z doświadczeniem migracji to bardzo zróżnicowana grupa. Oprócz dzieci migrantów ekonomicznych należą do niej również m.in. dzieci migranci wojenni ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi, wyzwaniami adaptacyjnymi, zróżnicowanymi doświadczeniami oraz schorzeniami, stąd mogą być one bardziej narażone na krzywdę i podatne na relacje władzy na linii dziecko-dorosły-system.

Sposób, w jaki w danym kontekście dzieci z doświadczeniem migracji są postrzegane i reprezentowane w badaniach, jest już sam w sobie kluczowym wyzwaniem etycznym. Dzieci z doświadczeniem migracji (z uwagi na różnice społeczno-kulturowe i językowe) jako uczestnicy badań mogą być potencjalnie podatne na przymus, tokenizm i manipulację, a więc formy pozornego uczestniczenia w podejmowaniu decyzji (Lundy, 2018) i wywieranie miękkiej siły. Ta podatność może wynikać z podejścia, relacji władzy i braku balansu (Maciejewska-Mroczek i Reimann, 2016) oraz społecznych, ekonomicznych, językowych i kulturowych czy systemowych nierówności, w ramach których i w oparciu na których są realizowane badania. Podatność może być wzmacniana hierarchicznością, dominującym w danym państwie podejściem

do migrantów i uchodźców (polityka międzykulturowego otwarcia bądź zamknięcia na migrantów) oraz nierównościami społecznymi i edukacyjnymi.

Coraz częściej z inicjatywy badaczy powstają krajowe i międzynarodowe karty oraz kodeksy etyki badań, którymi kierują się badacze w różnych dziedzinach naukowych. Kodeksy te podkreślają zasady uczciwości, odpowiedzialności oraz przejrzystości zarządzania badaniami i danymi. Te zasady i procesy oraz procedury zarządzania badaniami mają przyczynić się do tego, że badania będą mniej ryzykowne i będą chronić prawa uczestników poprzez budowanie zaufania między badaczami a uczestnikami. Zasady te mogą również pomóc w uczynieniu badań bardziej przejrzystymi, odpowiedzialnymi i sprawiedliwymi. Jednym z takich międzynarodowych dokumentów jest *Międzynarodowa karta etycznych badań z udziałem dzieci* (*Ethical Research Involving Children, 2013a*) oparta na siedmiu głównych zobowiązaniach mających na celu podniesienie statusu, praw i dobrostanu dzieci zaangażowanych w badania. Karta została opracowana przez Centrum Badawcze UNICEF Innocenti we Florencji z inicjatywy międzynarodowego zespołu pochodzących z różnych części świata badaczy zajmujących się prawami dziecka. Jest skierowana do badaczy (dorosłych i dzieci) i innych osób, które wspierają dorosłych i dzieci w wypełnianiu obowiązku podejmowania wysokiej jakości, badań etycznych opartych na szacunku i poszanowaniu praw człowieka. Karta definiuje dzieci jako podmioty uczestniczące w procesie badawczym i podkreśla współodpowiedzialność dorosłych badaczy za angażowanie dzieci w proces badawczy.

Zobowiązanie pierwsze: „etyka w badaniach z udziałem dzieci dotyczy odpowiedzialności każdego z nas”³, wskazuje odpowiedzialność społeczności badawczej za zapewnienie przestrzegania najwyższych standardów etycznych niezależnie od podejścia badawczego, obszaru zainteresowań czy kontekstu. Zobowiązanie drugie dotyczy „poszanowania godności dzieci, które jest podstawą badań etycznych” i wymaga uznania statusu dzieci, ich zdolności oraz zróżnicowanego wkładu w badania. Zobowiązanie trzecie: „badania z udziałem dzieci muszą być sprawiedliwe i równe”, wskazuje na prawo do sprawiedliwego i równego traktowania oraz sprawiedliwego rozdzielania korzyści i obciążeń aby uniknąć dyskryminacji. Zobowiązanie czwarte: „etyczne badania przynoszą dzieciom korzyści”, zwraca uwagę na kluczową odpowiedzialność dorosłych badaczy za decyzję o słuszności podjęcia badań z dziećmi i ocenę, czy dane badania będą użyteczne dla dzieci. Piąte zobowiązanie: „dzieciom nigdy nie powinna być wyrządzana krzywda w wyniku uczestnictwa w badaniach”, podkreśla odpowiedzialność

3 Wszystkie cytowane zobowiązania są tłumaczeniem własnym autorki.

badaczy za zapobieganie potencjalnym ryzykom wyrządzenia krzywdy dzieciom. Zobowiązanie szóste: „badania naukowe zawsze muszą być prowadzone ze świadomą zgodą dzieci”, odnosi się do uzyskania zgody opiekunów prawnych / rodziców oraz uczestniczących w badaniach dzieci. Wskazuje ono jednocześnie na prawo dziecka do wyrażenia sprzeciwu lub wycofania się z działań badawczych na każdym etapie procesu badawczego. Ostatnie zobowiązanie: „badania etyczne wymagają ciągłej refleksji”, poddaje pod rozwagę refleksyjność badaczy dotyczącą każdego aspektu badań i praktyki badawczej oddziaływującej na dzieci (*Ethical Research Involving Children*, 2024). Graham i in. wskazują tu, że „samoświadomość i refleksyjne myślenie są niezbędne dla badaczy do negocjowania wyzwań etycznych i dylematów, które pojawiają się w badaniach z udziałem dzieci i wyłaniają się z różnorodnych kontekstów” (Graham i in., 2013, s. 27).

Podsumowując, Karta zwraca uwagę na szacunek dla uczestniczących w badaniach dzieci i ich poglądów, na sprawiedliwe, niedyskryminujące traktowane dzieci i na maksymalizowanie korzyści dla poszczególnych dzieci lub dzieci jako grupy społecznej. Autorzy Karty podkreślają, że dzieci i ich opiekunowie muszą wyrazić zgodę na udział w badaniu, wyniki badań muszą przynosić korzyści dzieciom, a dorośli powinni refleksyjnie analizować proces badawczy i zapobiegać ewentualnym trudnościom wynikającym z udziału dzieci w badaniach (Graham i in., 2013). Ponadto Karta wzywa badaczy do nieustannej refleksji nad wpływem ich własnych założeń i wartości oraz stosowanych praktyk badawczych na uczestniczące w badaniach dzieci.

Zobowiązania zawarte w Karcie wskazują na potrzebę rozumienia kontekstu dzieci, uczenia się od nich i zdawania sobie sprawy z tego, jak badania zaprojektowane przez dorosłych mogą wpływać na sytuację partycypujących w tych badaniach dzieci nie tylko „tu i teraz” ale również po zakończeniu działań badawczych. Liebel (2020) podkreśla, że aby etycznie badać z dziećmi ich sprawy i sytuacje, badacze powinni przez dłuższy czas uczestniczyć w życiu dzieci. Dotyczy to w szczególności dzieci, których życie codzienne jest bardzo różne i dalekie od doświadczeń życiowych badaczy. Aby zapewnić, że badania przynoszą korzyści dzieciom, Liebel (2023) i Treseder (1997) opowiadają się za zaangażowanymi badaniami z aktywnym udziałem dzieci i orientacją na etykę emancypacyjno-wyzwoleńczą, czyli taką, która uwzględnia wzmocnienie pozycji dzieci i promowanie ich zaangażowania w podejmowanie decyzji. W tym kontekście pomocna może być orientacja na koncepcję sprawiedliwości społecznej, wskazującą na prawa dzieci jako prawa człowieka. Oczywiście nie rozwiązuje to dylematów, które pojawiają się w obszarze badań,

zwłaszcza jeśli chcemy prowadzić badania z dziećmi w sprawach ich dotyczących, w ich interesie.

Komplementarnym do zasad Karty modelem jest 3R ERIC: praw, relacji i refleksyjności (*rights, relationships, reflexivity*). Oparty jest on na filozofii ochrony praw, szacunku dla godności i wspieraniu dobrostanu dzieci. Jego twórcy wskazują, że etyka to coś znacznie więcej niż proceduralne przestrzeganie przepisów i kodeksów. Etyczne badania wymagają nieustannej refleksji nad praktyką i szerszego spojrzenia, które wykracza poza wszelkie formalne wymogi przeglądu etycznego. Badacze posługujący się tym modelem skupiają swoją uwagę nie tylko na samym badaniu i dążeniu do uzyskania wyników, ale koncentrują się na uwarunkowaniach, założeniach, wartościach, przekonaniach i praktykach, które w pływają na proces badawczy i mają wpływ na dzieci (Ethical Research Involving Children, 2013b).

Prawo dzieci do rzetelnych, zgodnych z kontekstem badań (Beazley i in., 2009), zakładające, że etyka to znacznie więcej niż proceduralne przestrzeganie ustalonego zbioru zasad lub kodeksu postępowania, które mogą zapewnić dobre i bezpieczne badania w danym kontekście, postulowała brytyjska badaczka i aktywistka Judith Ennew. Etyczne badania dotyczące dzieci i realizowane z dziećmi to proces, który widać w jej praktyce badawczej, aktywizmie i publikacjach. Ennew i współbadacze, przez wiele lat realizując badania z dziećmi w krajach poza kontynentem europejskim, postulowali prawo dzieci do nieetykietowania, do niedyskryminacji oraz do prawidłowego opisanie, zbadania i policzenia (Ennew i in., 2005; Beazley i in., 2009). Opierając swoje postulaty na KPD, Ennew podkreślała, że w badaniach dotyczących dzieci, mają one „prawo do bycia odpowiednio badanymi”, co gwarantują m.in. art. 12 (dzieci mają prawo wyrażać swoje opinie w sprawach ich dotyczących), art. 13 (dzieci mają prawo wyrażać siebie w dowolny sposób – nie ograniczając się do werbalnych wyrażen używanych przez dorosłych), art. 3 ust. 3 (dzieci mają prawo oczekiwać usług najwyższej jakości – co obejmuje najlepsze możliwe badania) oraz art. 36 (dzieci muszą być chronione przed wszelkimi formami wykorzystywania, w tym wykorzystywania w procesach badawczych i w rozpowszechnianiu informacji; Beazley i in. 2006). „Prawidłowe zbadanie” Ennew definiowała, współpracując w projekcie badawczym z dziećmi żyjącymi na ulicy, jako proces włączenia dzieci do badań ukazujących i tłumaczących ich kontekst (sytuację i uwarunkowania), uwzględniający ich głosy i opinie. Zwracała tu również uwagę na niedyskryminującą i niestereotypującą dzieci terminologię (np. „dzieci żyjące na ulicy” zamiast „dzieci ulicy”), w której dorośli badawcze kładą nacisk na kontekst oraz prawa dziecka do dostępu i komentowania wyników badań dotyczących dzieci. Ennew przeciwstawiała się inwazyjnej metodologii badawczej

dążącej co prawda do zrozumienia realiów dzieci, jednak dość często kolonizującej ich prawo do etycznych badań m.in. poprzez zbieranie danych z wykorzystaniem liczb i statystyk bez uwzględnienia bezpieczeństwa dzieci z grup marginalizowanych czy wykluczonych społecznie. W swoich działaniach badawczych z dziećmi w obszarze studiów nad dzieciństwem rozwinęła podejście etyczne oparte na prawach dzieci „bez miejsca”, których warunki życia i sposoby życia są dalekie od zachodnich wyobrażeń o dzieciństwie. Stosowane przez nią metody badawcze były przydatne do zwrócenia uwagi na doświadczenia dzieci w sposób, który nie byłby możliwy przy użyciu tradycyjnych metod – jak np. kwestionariusze i wywiady – skoncentrowanych na dorosłych. Badaczka starała się urzeczywistniać prawa człowieka w życiu dzieci, z którymi prowadziła badania, z szacunkiem traktując ich własne doświadczenia i perspektywy (Beazley i in., 2011; Morrow, 2014). Swoim podejściem przyczyniła się zasadniczo do zrozumienia praw dziecka jako narzędzia dla samych dzieci i jako punktu odniesienia dla badań partycypacyjnych opartych na poszanowaniu godności i szacunku dla dzieci, zwłaszcza tych, których głos był dotychczas ignorowany (Ennew, 2016).

Etycznym, opartym na prawach podejściem w badaniach z dziećmi zajmuje się Manfred Liebel. Odnosząc się do swoich doświadczeń w badaniach prowadzonych z dziećmi marginalizowanymi społecznie w państwach Ameryki Łacińskiej oraz w Niemczech, zwraca on uwagę na to, w jakim stopniu i w jaki sposób dzieci (same) mogą przyjąć rolę badaczy w swoich sprawach (Liebel, 2017). Liebel formułuje warunki, które są niezbędne do etycznego, opartego na prawach prowadzenia badań z dziećmi. Pierwszy warunek koncentruje się na przestrzeni, „w której dzieci nie będą podporządkowane ślepej władzy dorosłych lub w której dorośli są świadomi swojej władzy i świadomie unikają jej wykorzystywania” (Liebel, 2017, s. 236). Drugi wymóg jest związany z odpowiedzialną obecnością dorosłych, „którzy są gotowi i zdolni do przyjęcia roli współpracowników, konsultantów lub współbadaczy – towarzyszących dzieciom w duchu solidarności w procesie badawczym” (Liebel, 2017, s. 236). Trzeci warunek zwraca uwagę na to, że dzieci potrzebują zarówno doświadczenia, jak i przygotowania, aby uczestniczyć w badaniach „w sposób, który wzmocniłby ich pozycję i zapewnił narzędzia do prowadzenia własnych badań” (Liebel, 2017, s. 236). Czwartym z warunków jest zapewnienie, że „wyniki badań są rozpowszechniane i wdrażane w sposób zorganizowany i kontrolowany przez same dzieci” (Liebel, 2017, s. 236), a nie tylko przez dorosłych badaczy w publikacjach akademickich⁴.

4 Szerzej na ten temat będzie można przeczytać w: Markowska-Manista i Liebel (2025).

Bazując na moim doświadczeniu w prowadzeniu badań terenowych z dziećmi z doświadczeniem migracji we wrażliwych kontekstach, proponuję piąty warunek: odpowiedzialność badaczy za zmianę kulturową i społeczną, a także emancypacyjną, którą wprowadzają do środowiska danej społeczności poprzez angażowanie dzieci w aktywności badawcze. Przykładem może być tu dysonans między emancypacyjnym wymiarem aktywności angażujących dzieci w badania i brakiem emancypacji w środowisku ich życia codziennego, w którym może dominować kultura braku zaufania do dzieci, wyobrażenie ich jako istot wymagających opieki, niekompetentnych, interpretowanie ich sprawstwa w kategoriach niepodporządkowania się dorosłym (Brzozowska-Brywczyńska, 2014). Innym przykładem może być wykorzystywanie w działaniach badawczych nowych rozwiązań technologicznych (tablet), które po zakończonym projekcie wraz z wytworami są odbierane dzieciom, bądź nagrywanie i fotografowanie dzieci uczestniczących w badaniach w różnych sytuacjach dla celów zbierania funduszy przez organizacje non-profit. Kwestionuję niektóre z prób oddania głosu dzieciom, kiedy wykorzystywane w nich materiały są prezentowane przez dorosłych w ramach kampanii społecznych na portalach społecznościowych i są poza zasięgiem oraz kontrolą dzieci i ich opiekunów, gdyż są emitowane w sieci w językach, którymi nie posługują się lub posługują się słabo dzieci i ich opiekunowie. W tym aspekcie należy zwrócić uwagę na zagrożenia wynikające z różnic kulturowych związanych z zaangażowaniem badacza w projekty humanitarne i rozwojowe, postrzeganiem badacza, tematu badań, sytuacji, kontekstu, metodologii i innych czynników, które zamiast do dziecięcej partycypacji mogą przyczynić się do tokenizmu i manipulacji oraz kolonizowania głosów dzieci w procesie badawczym i w prezentowaniu wyników badań. Wspomniany przeze mnie warunek jest niezwykle ważny w przypadku badań, których podejścia metodologiczne i koncepcje zostały wypracowane w innym, odmiennym kontekście społeczno-kulturowym i mogą ingerować w życie oraz funkcjonowanie społeczności, w których są prowadzone, w tym mieć negatywny wpływ na przyszłą sytuację społeczną dzieci.

Odpowiedzialne badania realizowane z dziećmi nie tylko zwiększają wiedzę o nich, ich sytuacjach i kontekstach codziennego funkcjonowania, ale także przyczyniają się do wzmocnienia pozycji społecznej dzieci i inicjowania zmian na rzecz sprawiedliwości społecznej. Jak podkreślają Thomas i O'Kane (1998) w celu uniknięcia wielu dylematów etycznych oraz poprawy rzetelności i trafności wyników badań z dziećmi ważne jest, aby zastosowane podejścia oraz metody badawcze dawały dzieciom możliwość zrozumienia i kontrolowania procesu badawczego, w którym partycypują, oraz były zgodne z ich sposobem postrzegania świata.

Zapewnienie etyki badań stanowi integralną część każdego badania empirycznego (Alderson i Morrow, 2020; Markowska-Manista i Liebel, 2023). Uniwersyteckie procedury w tym zakresie zostały opracowane przez komisje etyczne w oparciu na kodeksach, RODO i wytycznych etyki zawodowej badaczy. Procedury te mogą nie mieć jednak zastosowania w zróżnicowanych kontekstach kulturowych, społecznych i politycznych lub – z uwagi na wrażliwy kontekst – być niekompletne. Tak dzieje się np. w przypadku definiowania, czym jest etyczne zachowanie w kulturze badaczy akademickich, a czym – w kulturze społeczności uczestników badania. Ustalone podejścia i procedury etyczne zatwierdzone przez komisje etyczne z uwagi na badania we wrażliwych kontekstach wymagają więc ciągłej refleksyjności etycznej oraz powinny być uzupełniane etyką sytuacyjną i etyką w praktyce. Stąd obowiązkiem dorosłych badaczy realizujących badania z udziałem dzieci jest ustalenie, w jaki sposób zasady etyczne mają zastosowanie w przygotowanych przez nich projektach i na różnych etapach praktyki badawczej.

O ile wytyczne i zawiłości etyczne są dobrze znane badaczom, o tyle praktyczne rozwiązania tego typu wyzwań wynikające z kontekstu często pozostają na marginesie (Müller-Funk, 2021). Obejmują one etykę sytuacyjną i „etykę w praktyce” (Guillemin i Gillam, 2004). Etyka sytuacyjna wskazuje, że np. tokenizm, a więc pozorne uczestnictwo dzieci w danym działaniu, nie kwalifikuje się jako partycypacja. Stąd – jak utrzymuje Lundy (2018) – czasami lepiej jest nic nie robić, niż angażować dzieci w coś, co może stanowić symboliczne przedsięwzięcie, gdyż symboliczne uczestnictwo skutkuje niezadowoleniem i rozczarowaniem, a ostatecznie brakiem chęci do zaangażowania i wiary dzieci w intencje dorosłych. Zatem postulat etyki w praktyce oparty na refleksyjnym podejściu skupionym na dostrzeganiu i reagowaniu na codzienne wyzwania, które mogą pojawić się w procesie badań z dziećmi, wydaje się mieć tu zasadnicze znaczenie. Etyka sytuacyjna i etyka w praktyce wskazują, że badacze realizujący badania z dziećmi mają obowiązki związane nie tylko z byciem etycznymi badaczami, ale przede wszystkim wynikające z przesłanki dobra dziecka oraz odnoszące się do poszukiwania rozwiązań i zmian w trudnych sytuacjach badawczych, bazujące na prawach człowieka i sprawiedliwość społecznej.

Dylematy i wyzwania etyczne wobec potrzeby wspierania i ochrony badaczy – refleksyjność i odpowiedzialność

W obliczu tych rozważań należy zadać pytanie: w jakim stopniu i w jaki sposób zasady etyczne oraz etyka sytuacyjna i etyka codzienności mogą być pomocne w radzeniu sobie z problemami badawczymi i ich przewyżczeniem w badaniach

realizowanych z dziećmi z doświadczeniem migracji? Wskazuje ono na potrzebę wspierania i ochrony badaczy (dorosłych i dzieci) w planowaniu oraz prowadzeniu badań etycznych z udziałem dzieci we wrażliwych kontekstach, odnosząc się do użytecznych praktyk związanych m.in. z wytycznymi w sprawie ochrony przed dyskryminacją, przemocą i molestowaniem seksualnym oraz refleksyjnym i odpowiedzialnym podejściem wymaganym do bezpiecznego angażowania dzieci w badania. Namysł nad tym, jak dorośli badacze przygotowują się i jakie mają możliwości i szanse, aby przygotować się do badań z dziećmi z doświadczeniem migracji, może przyczynić się do wzmocnienia działań wskazujących na to, że tego typu badania naukowe są i mogą być bezpieczną przestrzenią dla wszystkich, którzy w nich uczestniczą. Jest to szczególnie ważne w procesach towarzyszących badaniom partycypacyjnym, badaniom ze społecznością i w społeczności, badaniom w działaniu w przestrzeni edukacji oraz różnorodnych projektów pomocowych i rozwojowych, które często dotyczą wrażliwych tematów, wrażliwych grup i wrażliwego kontekstu.

Aby zapewnić, że badacze przeanalizują potencjalne wyzwania związane z prowadzeniem badań z dziećmi z doświadczeniem migracji we wrażliwych kontekstach, procedury i wytyczne mogą wymagać uzupełnienia o ramy etyki badań swoistych dla danych grup migrantów lub uchodźców, wynikające z odmiennych interpretacji etyki i sytuacyjności. Takie ramy mogą okazać się konieczne do optymalnej ochrony dzieci z trudnymi doświadczeniami w badaniach naukowych (Davidson i in., 2023). Co więcej, mogą być pomocne w krytycznej ocenie zasobów i potrzeb badaczy akademickich oraz społeczności migrantów, do której przynależą dzieci uczestnicy badań, aby unikać nieetycznych praktyk wynikających z różnych kontekstów, skryptów kulturowych, języków komunikacji i tła badań (Montero-Sieburth, 2020). Mogą też w niektórych przypadkach uchronić dorosłych badaczy akademickich przed trudnościami w nawiązywaniu relacji z lokalną społecznością i budowaniu zaufania w tej społeczności ze względu na różnice kulturowe oraz społeczne, a także tradycyjne role płciowe.

Wyzwania etyczne związane z badaniami z udziałem dzieci z doświadczeniem migracji, zwłaszcza tych we wrażliwych (kruchych) kontekstach, nie mogą jednak zostać spełnione wyłącznie poprzez ustanowienie zasad etycznych, bez względu na to, jak bardzo są one wymagające. Liebel (2023) wskazuje, że wymagają one oceny relacji władzy w konkretnej sytuacji badawczej, a także krytycznej autorefleksji dorosłych badaczy na temat utrzymującej się nierówności władzy w danym kontekście oraz pomiędzy dorosłymi a dziećmi. Wymagają również bezpiecznej przestrzeni, która tworzona jest na bazie autentyczności szczerości, szacunku dla każdej osoby uczestniczącej w badaniu oraz empatii (Abbott, 2013).

Zarówno autorzy Karty, jak i przywołani przeze mnie badacze zajmujący się etyką badań z dziećmi: Ennew (2011), Liebel (2023) oraz Alderson i Morrow (2020) zwracają uwagę na liczne dylematy i wyzwania etyczne, które zawsze pojawiają się w badaniach z udziałem dzieci, podkreślając, że można je przewyciężyć, gdy z szacunkiem zwracamy uwagę na głosy i perspektywy dzieci oraz gdy jako współbadacze są one postrzegane w ich swoistych kontekstach codziennego funkcjonowania.

Jednym z wielu takich wyzwań jest dorostocentryczność oraz aduptyzm naukowców w badaniach nad dziećmi ze środowisk migracyjnych. Dorostocentryczność dotyczy wiodącej roli dorosłych badaczy, którzy „kierują procesami, [...] włączają, zapraszają, wysłuchują dzieci” (Brzozowska-Brywczyńska, 2014, s. 13). Aduptyzm jest powszechną formą dyskryminacji dzieci, charakteryzującą się przekonaniem, że doświadczenie życiowe jest silnie związane z wiekiem i statusem społecznym (Liebel, 2014; Liebel i Meade, 2023). Jest to temat tabuizowany w badaniach, ponieważ często nie jest dostrzegany w głównym nurcie dyskursów o solidarności, wsparciu migrantów, osadzonych w założeniach pomocy humanitarnej lub działach pomocowych. Co więcej, nawet jeśli badaczom towarzyszą rygor akademickich badań społecznych i odpowiedzialność etyczna, nie zawsze i nie we wszystkich przypadkach przekładają się one na ochronę praw dzieci w komunikacji, zachowaniu, relacjach i świadomości konsekwencji badania zmian społecznych i ich wpływu na dzieci z doświadczeniem migracji (Markowska-Manista i Liebel, 2025). W takich przypadkach nietrudno o przejawy dyskryminacji ze względu na wiek, zakładające asekuracyjnie, że dzieci są zasadniczo podrzędne, mają niższy status i mniejsze kompetencje niż dorośli. Jest to – nie zawsze świadomie wykorzystywana – strategia na ugruntowywanie dominacji dorosłych, usprawiedliwienie ograniczeń czasowych, wymogów projektowych i stosowania schematów uniemożliwiających dzieciom bycie ekspertami w swoich sprawach.

Złożoność wyzwań i dylematów – z doświadczeń badawczych

Złożoność wyzwań oznacza tym samym, że uczeni prowadzący badania z dziećmi powinni rozwinąć strategie i podejścia rozumienia podstawowych kwestii wynikających z różnic na linii dziecko–dorosły, świat badacza akademickiego – świat życia dziecka we wrażliwym kontekście, aby mogli negocjować kreatywne rozwiązania w celu poszukiwania rozwiązań i przewyciężania etycznych dylematów (Birman, 2005).

Analizując przykładowe projekty dotyczące badań realizowanych z dziećmi migrantami przez europejskich badaczy, można zauważyć projektocentryczność i procedurocentryczność takich badań realizowanych z dziećmi we wrażliwych

kontekstach ośrodków dla uchodźców, instytucji pomocowych lub miejsc czasowego schronienia. Badania te mogą być ograniczone czasowo-przestrzennie z uwagi na istniejące procedury oraz z góry określony czas i przestrzeń oraz miejsca, w jakich mogą współdziałać dorośli badacze akademicy (osoby z zewnątrz) i dzieci zamieszkujące w danym ośrodku lub przebywające w danej instytucji. Przykładowo po uzyskaniu zgody na badania podczas jednego z moich pobytów badawczych w obozie dla uchodźców w Rogu Afryki z uwagi na bezpieczeństwo mogłam przemieszczać się i realizować działania z dziećmi oraz ich opiekunami tylko w określonych strefach danej części obozu i tylko w określonym czasie w ciągu dnia.

Niekiedy są to badania realizowane przy użyciu metodologii skoncentrowanych na dziecku, w których głosy dzieci zostają zniekształcone, przetworzone na język akademicki i są jedynie dodatkiem do dominujących głosów ekspertów – dorosłych badaczy. Czasami badania są prowadzone pod presją czasu, z badaczami (wolontariuszami) niedoświadczonymi w pracy we wrażliwych kontekstach lub nieodpowiednio (niedostatecznie) przygotowanymi do badań z dziećmi. W niektórych przypadkach badania są prowadzone z pozycji uprzywilejowanych badaczy akademickich bez konsultacji z osobami ze społeczności migracyjnych czy bez udziału badaczy ze społeczności dzieci ze środowisk migracyjnych. W innych – badaczami realizującymi aktywności z dziećmi są osoby dorosłe z doświadczeniem uchodźstwa czy migracji, znające język i kontekst dziecka, jednak nie zawsze mające doświadczenie partycypacyjności oraz nie zawsze czujące się pewnie i komfortowo w tego typu roli oraz we współpracy z dziećmi. Przykładem może być projekt, w którym badacze z kontekstu dzieci realizujący z nimi aktywności oparte na metodach artystycznych i wywiadach poprawiali ich wypowiedzi oraz czynili uwagi metodyczne i lingwistyczne.

Są też badania realizowane przez badaczy nieznających języka, którym posługują się dzieci z doświadczeniem migracji, badania realizowane przez badaczy nieznających kontekstu ani uwarunkowań dzieci migrantów, ale mających międzynarodowe doświadczenie w badaniach z dziećmi. W niektórych badaniach brak wrażliwych kulturowo i językowo zaleceń dotyczących ram i kroków badawczych, w innych występuje problem z nakładaniem się systemu wartości badacza na system wartości współuczestników badań (Walczak-Duraj, 2013) oraz np. próby wyegzekwowania werbalnych głosów dzieci rozumianych przez dorosłych przez pryzmat utartych schematów, „głos to przecież to, co słyszymy z ust dziecka”⁵.

Podjmując badania z dziećmi we wrażliwym kontekście, badacze nie zawsze zdają sobie sprawę z tego, że wyzwania natury etycznej występują na każdym etapie

5 Cytat z rozmowy z urzędniczką podczas realizacji projektu badawczego z dziećmi w 2023 r.

postępowania badawczego. Istotny jest zarówno etap przygotowania, a więc konceptualizacji badań, jak i etap przeprowadzania badań oraz etap przeprowadzania analizy i interpretacji danych. Każdy z tych etapów powinien uwzględniać dobro dziecka, które będzie uczestnikiem badań, przewidywać ryzyko i skupiać się na korzyściach tych badań dla nauki oraz zmiany społecznej odnoszącej się do kontekstu i interesu dzieci.

Zakończenie

Uczestnictwo dzieci w badaniach pozwala na uświadomienie dorosłym badaczom zarówno wyzwań, jak i luk w ich dotychczasowej wiedzy i w badaniach na temat dzieci, ich perspektyw oraz ich sposobów rozumienia różnych sytuacji, spraw i procesów (Alderson, 2008). Partycypacja dzieci w badaniach daje szansę na refleksyjne rozważenie wyzwań i dylematów dotyczących etyki oraz kwestii teoretycznych i metodologicznych (O’Kane, 2008). Badania, które mają na celu ocenę sytuacji, opinii, kontekstu życia dzieci w etycznie akceptowalny sposób, nie mogą być prowadzone „z lotu ptaka” (Liebel, 2020). Powinny być przemyślane, skonsultowane i przygotowane we współpracy bądź w oparciu na sugestjach i opiniach dzieci. Badawcza współpraca z dziećmi jest pomocna w rozeznaniu wiedzy i umiejętności dorosłych badaczy o nich samych w kontekście ich pozycji oraz w odniesieniu do strategii inicjowania wspólnych działań. Udział dzieci w badaniach umożliwia dorosłym zmierzenie się z założeniami takiej współpracy i z wyobrażeniami o tym, jak ona przebiega w praktyce. Partycypacja dzieci w badaniach jest nie tylko wkładem w budowanie i dekonstruowanie dotychczasowej wiedzy, ale także sposobem do wdrażania praw człowieka przysługujących dzieciom (Morrison, 2023).

Etyczne badania podejmowane w nurcie krytycznych studiów nad dzieciństwem, angażujące dzieci z doświadczeniem migracji w badania, mogą wzmacniać ich partycypację i sprawczość. Zatem mogą „działać” na rzecz grupy dość często „niesłyszanej”, „niewidzialnej”, pomijanej w większościowym dyskursie migracyjnym jaką są dzieci (Markowska-Manista, 2020). Bez udziału dzieci migrantów w badaniach w sprawach ich dotyczących, wiedza na temat ich sytuacji, potrzeb, opinii może być niekompletna, zaś wysiłki dorosłych na rzecz ochrony i wzmacniania zasobów dzieci w danym kontekście mogą okazać się nieadekwatne i nieskuteczne.

W różnych ośrodkach badawczych w Polsce jesteśmy na różnych etapach badawczej i praktycznej pracy nad poznawaniem uwarunkowań dzieciństw, zapraszaniem dzieci do badań dotyczących ich spraw. Ostatnie dekady działań na rzecz dzieci, związane z nowelizacją legislacji, ratyfikacją KPD oraz wdrażaniem do praktyk badawczych kart i zasad etycznych, wymuszają zmianę paradygmatu i refleksyjną

analizę na temat etyki badań prowadzonych z dziećmi, w tym dziećmi migrantami, zwracając uwagę na dylematy i wyzwania jakie wiążą się z tego typu eksploracjami. Refleksja ta dotyczy również rozumienia i stosowania naukowych metodologii oraz podejść do badań z dziećmi, badania ich dzieciństw i praw (Alderson, 2008, 2011). Jak starałam się pokazać w artykule, pomocne mogą być w tym względzie zapisy *Międzynarodowej karty etycznych badań z udziałem dzieci* (*The International Charter for Ethical Research Involving Children; Ethical Research Involving Children, 2013a*), model 3R ERIC: praw, relacji i refleksyjności (*rights, relationships, reflexivity*) oraz prawo dzieci do rzetelnych, zgodnych z kontekstem badań (Beazley i in., 2009).

W niniejszym tekście chciałam wskazać, że etyka badań z dziećmi z doświadczeniem migracji we wrażliwych kontekstach nie sprowadza się jedynie do formalnego przestrzegania kodeksów czy zasad, lecz ma znacznie szerszy, sytuacyjno-relacyjny wymiar. Z uwagi na liczne wyzwania i dylematy jest procesem dynamicznym, w którym dorośli badacze wychodzą poza przesłankę „nieszkodzenia” dzieciom ku przesłance przynoszenia im korzyści poprzez akomodację do ich doświadczenia w danym kontekście. Przesłanka przynoszenia korzyści dzieciom zaangażowanym w badania ma szczególne znaczenie w odniesieniu do dylematów i nowych wyzwań ochrony praw dzieci w obliczu wojny w Europie, uchodźstwa, zwielokrotnionej marginalizacji, dyskryminacji i społecznego, politycznego oraz kulturowego wykluczania dzieci, które w praktyce nie zawsze mają dostęp do praw „wpisanych” do KPD.

E-mail autorki: u.markowska-ma@uw.edu.pl.

Bibliografia

- Abbott, D. (2013). Who says what, where, why and how? Doing real-world research with disabled children, young people and family members. W: T. Curran, K. Runswick-Cole (red.), *Disabled children's childhood studies. Critical approaches in a global context* (s. 39–56), Palgrave MacMillan.
- Alderson, P. (2008). Children as researchers: Participation rights and research methods. W: P. Christensen, A. James (red.), *Research with children: Perspectives and practices* (s. 276–290). Routledge.
- Alderson, P. (2012). Children as researchers: The effects of participation rights on research methodology. W: P. Christensen, A. James (red.), *Research with children* (s. 253–269). Routledge.
- Alderson, P., Morrow, V. (2020). *The ethics of research with children and young people: A practical handbook* (wyd. 2). Sage Publication.
- Ancyk, A., Grzymała-Moszczyńska, H., Krzysztof-Świdorska, A., Prusak, J. (2019). Wielokulturowość nowym wyzwaniem etycznym w pracy polskich psychologów szkolnych i akademickich. *Psychologia Wychowawcza*, 57(15), 126–138. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0013.2969>
- Beazley, H., Bessell, S., Ennew, J., Waterson, R. (2006). *What children say. Results of comparative research on the physical and emotional punishment of children in Souteast Asia and the Pacific, 2005*. Save the Children Sweden.
- Beazley, H., Bessell, S., Ennew, J., Waterson, R. (2009). The right to be properly researched: research with children in a messy, real world. *Children's Geographies*, 7(4), 365–378. <https://doi.org/10.1080/14733280903234428>
- Beazley, H., Bessell, S., Ennew, J., Waterson, R. (2016). How are the human rights of children related to research methodology? W: A. Invernizzi (red.), *The human rights of children: From visions to implementation* (s. 159–178). Routledge.
- Birman, D. (2005). Ethical issues in research with immigrants and refugees. W: J. E. Trimble, C. B. Fisher (red.). *The handbook of ethical research with ethnocultural populations and communities* (s. 155–178). Sage Publication.
- Block, K., Deborah, W., Gibbs, L., Riggs, E. (2012). Addressing ethical and methodological challenges in research with refugee-background young people: Reflections from the field. *Journal of Refugee Studies*, 26(1), 70–87. <https://doi.org/10.1093/jrs/fes002>
- Brzozowska-Brywczyńska, M. (2014). Dziecięce obywatelstwo: kilka refleksji na marginesie idei dziecięcej partycypacji. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica*, 49, 11–27.

- Castillo Goncalves, D. (2020). Distinctive ethical challenges in qualitative research with migrant children. *Qualitative Research Journal*, 20(3), 293–303. <https://doi.org/10.1108/QRJ-10-2019-0076>
- Christensen, P. H. (2004). Children's participation in ethnographic research: Issues of power and representation. *Children & Society*, 18(2), 165–176. <https://doi.org/10.1002/chi.823>
- Davidson, N., Hammarberg, K., Fisher, J. (2023). Ethical considerations in research with people from refugee and asylum seeker backgrounds: A systematic review of national and international ethics guidelines. *Journal of Bioethical Inquiry*, 21(2), 1–24. <http://doi.org/10.1007/s11673-023-10297-w>
- Deps, P. D., Rezende, I., Andrade, M. A., Collin, S. M. (2022). Ethical issues in research with refugees. *Ethics, Medicine and Public Health*, 24, 100813. <https://doi.org/10.1016/j.jemep.2022.100813>
- Dickson-Swift, V., James, E. L., Kippen, S., Liamputtong, P. (2007). Doing sensitive research: What challenges do qualitative researchers face? *Qualitative Research*, 7(3), 327–353. <https://doi.org/10.1177/1468794107078515>
- Ellis, C. (2007). Telling secrets, revealing lives: Relational ethics in research with intimate others. *Qualitative Inquiry*, 13(1), 3–29. <https://doi.org/10.1177/1077800406294947>
- Ennew, J. (2011). Has research improved the human rights of children? Or have the information needs of the CRC improved data about children?. W: A. Invernizzi (red.), *The human rights of children: From visions to implementation* (s. 133–158). Routledge.
- Ennew, J. (2016). Has research improved the human rights of children? Or have the information needs of the CRC improved data about children? W: A. Invernizzi (red.), *The human rights of children: From visions to implementation* (s. 133–158). Routledge.
- Ennew, J., Myers, W. Plateau, D. (2005). Defining child labor as if human rights really matter. W: B. Weston (red.), *Child labor and human rights: Making children matter* (s. 27–54). Lynne Rienner Publishers. <https://doi.org/10.1515/9781685853549-004>
- Ethical Research Involving Children. (2013a). The international charter. <https://childethics.com/charter/>
- Ethical Research Involving Children. (2013b). Philosophy. <https://childethics.com/philosophy/>
- Fletcher, J. (1967). *Moral responsibility: Situation ethics at work*. Westminster Press.
- Fox, A., Charitonos, K., Baker, S., Moser-Mercer, B., Jack, V. (2020). Ethics-in-practice in fragile contexts: research in education for displaced persons, refugees and

- asylum seekers. *British Educational Research Journal*, 46(4), 829–847. <https://doi.org/10.1002/berj.3618>
- Graham, A., Powell, M A., Taylor, N., Anderson, D. Fitzgerald, R. (2013). *Ethical research involving children*. UNICEF Innocenti Office of Research.
- Guillemín, M., Gillam, L. (2004). Ethics, reflexivity, and “ethically important moments” in research ethics. *Qualitative Inquiry* 10(2), 261–280. <https://doi.org/10.1177/1077800403262360>
- James, A., Jenks, C., Prout, A. (1998). *Theorizing childhood*. Polity Press.
- James, A., Prout, A. (1997). *Constructing and reconstructing childhood* (wyd. 4). Falmer Press.
- Jarosz, E. (2018). Badania dotyczące dzieciństw(a) – perspektywa praw dziecka. *Problemy Wczesnej Edukacji*, 43(4), 7–19. <https://doi.org/10.26881/pwe.2018.43.01>
- Kellett, M. (2010). *Rethinking children and research: Attitudes in contemporary society*. Bloomsbury Publishing.
- Knowing Children. (2009). *The right to be properly researched. 10 manual boxed set, giving step-by-step guidance*. Knowing Children, Norwegian Centre for Child Research & World Vision International.
- Lenzer, G. (1998). The importance of children’s rights programs in academic institutions. *Loyola Poverty Law Journal*, 4, 251–262.
- Lenzer, G. (2002). Children’s studies and the human rights of children: Towards a unified approach. *Children as equals: Exploring the rights of the child*. Lanham MD: University Press of America, 207–227.
- Liebel, M. (2014). Adulthood and age-based discrimination against children. W: D. Kutsar, H. Warming (red.), *Children and non-discrimination. interdisciplinary textbook* (s. 119–143). University Press of Estonia.
- Liebel, M. (2017). Badania realizowane przez dzieci: doświadczenia z dziećmi „nie-daopasowanymi”, W: M. Liebel, U. Markowska-Manista (red.), *Prawa dziecka w kontekście międzykulturowości. Janusz Korczak na nowo odczytany* (s. 221–240). Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Liebel, M. (2020). *Decolonizing childhoods: From exclusion to dignity*. Policy Press.
- Liebel, M. (2023). ‘Not about us, but with us!’: Perspectives of insurgent research with children of the Global South. W: M. Liebel, R. Budde, U. Markowska-Manista, P. Meade (red.), *Childhoods of the Global South* (s. 181–197). Policy Press.
- Liebel, M., Meade, P. (2023). *Adulthood. Die Macht der Erwachsenen über die Kinder. Eine kritische Einführung*. Bertz und Fischer.

- Lincoln, Y. (1995). Emerging criteria for quality in qualitative and interpretive research. *Qualitative Inquiry*, 1, 275–289. <https://doi.org/10.1177/107780049500100301>
- Lisek-Michalska, J. (2012). Etyczne aspekty badań fokusowych z udziałem dzieci i młodzieży. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica*, 42, 33–61.
- Lundy, L. (2018). In defence of tokenism? Implementing children's right to participate in collective decision-making. *Childhood*, 25(3), 340–354. doi:10.1177/0907568218777292.
- Maciejewska-Mroczek, E., Radkowska-Walkowicz, M., Reimann, M., Witeska-Młynarczyk, A., Boni, Z. Krawczak, A. (2016). *Kodeks dobrych praktyk w badaniach z dziećmi prowadzonych z perspektywy nauk społecznych (w tym interdyscyplinarnych childhood studies, etnografii, antropologii kulturowej, socjologii)*. http://childhoods.uw.edu.pl/wp-content/uploads/sites/22/2016/04/kodeks_dobrych_praktyk_IzBnD.pdf
- Maciejewska-Mroczek, E., Reimann, M. (2016). How children give assent or dissent. (Im)balance of power and informed assent in the research with children. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 12(4), 42–55.
- Mallon, S., Elliott, I. (2022). What is 'sensitive' about sensitive research? The sensitive researchers' perspective. W: E. Borgstrom, S. Mallon, S. Murphy (red.), *Unpacking sensitive research: epistemological and methodological implications* (s. 9–21). Routledge.
- Markowska-Manista, U. (2020). O potrzebie dekolonizacji współczesnych badań nad dzieciństwem i prawami dziecka w krajach Globalnego Południa i Globalnej Północy. Rozważania wstępne. *Przegląd Krytyczny*, 2(1), 9–20. <https://doi.org/10.14746/pk.2020.2.1.01>
- Markowska-Manista, U., Górak-Sosnowska, K. (2022). Tackling sensitive and controversial topics in social research-sensitivity of the field. *Society Register*, 6(2), 7–16. <https://doi.org/10.14746/sr.2022.6.2.01>
- Markowska-Manista, U., Kołaczek, M., Talewicz, J. (2024). *Raport: jesteście nigdzie. Sytuacja dzieci romskich z Ukrainy w świetle badań partycypacyjnych w społeczności*. Fundacja w Stronę Dialogu. <https://fundacjawstronedialogu.pl/wp-content/uploads/2024/06/raport-PL-jestesmy-nigdzie.pdf>
- Markowska-Manista, U., Liebel, M. (2023). Research with migrant children from countries of the Global South: From ethical challenges to the decolonisation of research in the sensitive contexts of modernity. W: S. Arun, K. Badwan, H. Taibi, F. Batool (red.), *Global migration and diversity of educational experiences in the Global South and North* (s. 19–34). Routledge.

- Markowska-Manista, U., Liebel, M. (2025). Against adultism in research with and about migrant children. Outlines of a child-centred approach, W: B. Gornik, Z. Medaric, M. Sedmak (red.), *Oxford handbook of migrant children and child-centred approach*. Oxford University Press.
- Mills, J., Mills, R. (2000). *Childhood studies: A reader in perspectives of childhood*. Routledge.
- Montero-Sieburth, M. (2020). Ethical dilemmas and challenges in ethnographic migration research. *Qualitative Research Journal*, 20(3), 281–291. <https://doi.org/10.1108/QRJ-12-2019-0100>
- Morrow, V. (2008). Ethical dilemmas in research with children and young people about their social environments. *Children's Geographies*, 6(1), 49–61. <https://doi.org/10.1080/1473328070179191>
- Morrow, V. (2014). Judith Ennew: A personal tribute. *Childhood*, 21(2), 151–160. <https://doi.org/10.1177/0907568214523370>
- Müller-Funk, L. (2021). Research with refugees in fragile political contexts: How ethical reflections impact methodological choices. *Journal of Refugee Studies*, 34(2), 2308–2332. <https://doi.org/10.1093/jrs/feaa013>
- O'Kane, C. (2008). The development of participatory techniques: Facilitating children's views about decisions which affect them. W: P. Christensen, A. James (red.), *Research with children: Perspectives and practices* (s. 141–171). Routledge.
- Qvortrup, J., Corsaro, W. A., Honig, M. S., Valentine, G. (red.). (2009). *The Palgrave handbook of childhood studies*. Palgrave Macmillan.
- Silove, D., Ventevogel, P., Rees, S. (2017). The contemporary refugee crisis: An overview of mental health challenges. *World Psychiatry*, 16(2), 130–139. <https://doi.org/10.1002/wps.20438>
- Simons, H., Usher, R. (red.). (2000). *Situated ethics in educational research*. Routledge.
- Szymborska, K. (2020). *Po stronie dziecka. Perspektywa children studies* (tom 1). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- The Nuremberg Code (1947). (1996). *British Medical Journal*, 313(7070), 1448. <https://doi.org/10.1136/bmj.313.7070.1448>. https://media.tghn.org/medialibrary/2011/04/BMJ_No_7070_Volume_313_The_Nuremberg_Code.pdf
- Thomas, N., O'Kane, C. (1998). The ethics of participatory research with children. *Children & Society*, 12, 336–348. <https://doi.org/10.1111/j.1099-0860.1998.tb00090.x>
- Treseder P. (1997). *Empowering children and young people: Promoting involvement in decision-making*. Save the Children.

- Walczak-Duraj, D. (2013). Etyczne standardy w badaniach socjologicznych – perspektywa humanizacyjna. *Humanizacja pracy*, 2, 9–24.
- World Vision. (2020). *Fragile contexts: The world's most dangerous places*. <https://www.wvi.org/fragile-contexts>
- Yip, S. Y. (2022). Positionality and reflexivity: Negotiating insider-outsider positions within and across cultures. *International Journal of Research & Method in Education*, 47(3), 222–232. <https://doi.org/10.1080/1743727X.2023.2266375>

Ethical challenges and dilemmas in research with children with migration backgrounds in sensitive (fragile) contexts – a childhood studies perspective

The article addresses selected ethical challenges and dilemmas encountered in research involving children with migration backgrounds conducted by adult researchers in so-called sensitive (fragile) contexts. Based on an analysis of selected literature in the field of childhood studies and drawing on her own research experience and that of other researchers, the author identifies some of the challenges, the reasons for these challenges and dilemmas arising from the epistemological environment of researchers as well as from power relations and sensitive (fragile) contexts. She also questions some of the attempts to give voice to children identifying the risks of adultism, the sensitive research topic, situation, context, methodology and other factors that, rather than contributing to children's participation, may contribute to tokenism, manipulation and the colonisation of children's voices in the research process. The theoretical approach adopted in the text is based on The International Charter for Ethical Research Involving Children, ERIC's 3 "R" model: rights, relationships and reflexivity, along with children's right to reliable, context-appropriate research (Beazley, Bessell, Ennew and Waterson, 2009). All the above assume that ethics is much more than procedural adherence to an established set of rules or code of conduct that can ensure good and safe research in a given context. The author poses the question: to what extent and how can ethical principles and situational ethics, the ethics of everyday life, be helpful in dealing with and overcoming research challenges and dilemmas? She also highlights the need to support and protect researchers (adults and children) in planning and conducting ethical research with children in sensitive contexts by referring to useful practices in European and non-European universities.

KEYWORDS

ETHICAL CHALLENGES AND DILEMMAS, CHILDREN WITH MIGRATION BACKGROUNDS, SENSITIVE (FRAGILE) CONTEXTS, CHILDHOOD STUDIES, RESEARCH WITH CHILDREN

Cytowanie:

Markowska-Manista, U. (2024). Wyzwania i dylematy etyczne w badaniach z udziałem dzieci z doświadczeniem migracji we wrażliwych (kruchych) kontekstach – perspektywa studiów nad dzieciństwem. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 23(4), 45–72.

Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska.

Sfinansowano ze środków Funduszu Sprawiedliwości, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości